

STEFAN OCHOCIŃSKI

ZNACZENIE ZASAD WIELKOPOLSKIEJ SPÓŁDZIELCZOŚCI DLA RUCHU SPÓŁDZIELCZEGO I ROZWOJU DROBNEJ GOSPODARKI W POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ¹

I. PRZEMIANY STRUKTURALNE SPÓŁDZIELCZOŚCI KREDYTOWEJ W PRL

Podstawę społeczno-gospodarczą spółdzielczości kredytowej w PRL stanowi historycznie ukształtowana struktura prywatnej drobnej wytwórczości, zlokalizowanej przeważnie na wsi i w małych miastach. Rola spółdzielczości kredytowej, jaką ona spełnia w zakresie organizacji lokalnego obiegu pieniężnego i drobnego kredytu oraz pobudzania rozwoju drobnej produkcji chłopskiej i rzemieślniczej, wynika z miejsca gospodarki drobnotowarowej w modelu gospodarki narodowej.

Bezpośrednio po wyzwoleniu spółdzielczość kredytowa została włączona do budowy socjalizmu w kraju, ale jej rola w tym zakresie zmieniała się pod wpływem polityki państwa wobec rozwoju prywatnej drobnej produkcji dóbr i usług. Wprowadzana obecnie nowa polityka gospodarcza państwa będzie się opierała także na zwiększonej roli spółdzielczości kredytowej w aktywizacji małych miejscowości. Warto więc przypomnieć przemiany strukturalne spółdzielczości kredytowej dokonane w PRL w trzech kolejnych etapach, obejmujących lata: 1944-1949, 1950-1955 i 1956-1971. Przy tej okazji zwrócę uwagę na wykorzystanie w dotychczasowej i przyszłej praktyce najlepszych doświadczeń programowych i organizacyjnych dawnej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej, przyspieszających aktywizację lokalnych społeczności.

Istotne znaczenie dla odbudowy kraju po drugiej wojnie światowej miało wznowienie ruchu spółdzielczego oraz włączenie go do budowy socjalizmu, głównie w zakresie socjalistycznego przekształcenia gospodarki drobnotowarowej, rozwoju drobnej produkcji dóbr i usług, wyko-

¹ Dążenia programowe i formy organizacyjne dawnej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej przedstawiono w pracach: S. Ochociński, *Ogólna charakterystyka dążeń programowych Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych w Poznaniu do 1914 r.*, w: *Z dziejów spółdzielczości polskiej*, Warszawa 1971, s. 53; tenże,

rzystania własnych środków ludności dla celów socjalistycznej akumulacji oraz rozpowszechniania form demokratycznego zarządzania. Miejsce poszczególnych rodzajów spółdzielczości w nowym modelu gospodarczym kraju zależało w dużej mierze od inicjatywy spółdzielców i sprawności spółdzielni w spełnianiu ogólnospołecznych zadań budowy socjalizmu.

W warunkach uruchamiania życia gospodarczego i odbudowy ze zniszczeń wojennych główną uwagę zwrócono na spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu produktów rolnych, zaopatrzenia ludności miejskiej w artykuły pierwszej potrzeby oraz na spółdzielczość osadniczą. Spółdzielczość kredytowa, która najbardziej odczuła skutki utraconych w wyniku wojny funduszy własnych, powojennego zaniku skłonności ludności do oszczędzania oraz stopniowego ograniczania prywatnej wytwórczości, nie zdołała dotąd osiągnąć dawnej, podstawowej pozycji w ruchu spółdzielczym. Nie doceniano, jak się wydaje, znaczenia sprawnej i silnej finansowo spółdzielczości kredytowej dla umocnienia spółdzielni innych typów, jak i dla rozwoju drobnej wytwórczości, głównie w rolnictwie.

Pierwsze uchwały ideowe ruchu spółdzielczego bardzo ogólnie sformułowały dążenia programowe, ale nie określiły wyraźnie miejsca spółdzielczości kredytowej w gospodarstwie narodowym. Na Kongresie Spółdzielczym w Lublinie, odbytym w dniach 25-26 XI 1944 r., poparto „nowe demokratyczne zasady życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego kraju”, zadeklarowano czynny udział w „dziele usprawnienia produkcji, aprowizacji i odbudowy kraju”, uchwalono zjednoczenie wszystkich spółdzielni w jednym „Związku Rewizyjnym Spółdzielni RP” i w oddzielnym „Związku Gospodarczym Spółdzielni RP” oraz odroczone sprawę utworzenia jednej spółdzielczej centrali finansowej w drodze połączenia Banku „Społem” i Centralnej Kasy Spółek Rolniczych². Wymienione ogólne rezolucje polityczne, społeczne i gospodarcze potwierdziła „Deklaracja ideowa spółdzielczości polskiej”, uchwalona na zjeździe przedstawicieli naczelnych władz nadbudowy związkowej, gospodarczej i finansowej, który odbył się dnia 10 VI 1945 r. w Łodzi³. Wreszcie rada nadzorcza Związku Gospodarczego Spółdzielni RP „Społem” na posiedzeniu w dniu 22 i 23 XI 1946 r. postulowała, aby w wielosektorowej gospodarce Polski zachowano wszystkie rodzaje spółdzielni, które „wiążą gospodarkę indywidualną z kierowniczą gospodarką państwową” i będą zajmowały „decydującą pozycję w aparacie bezpośredniego zaspokajania potrzeb jednostek pracujących jako indywidualnych wytwórców i spożywców”⁴.

W stulecie nadbudowy związkowej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1971, nr 3, s. 199.

² Kongres Spółdzielczy w Lublinie 25 - 26 listopada 1944, Łódź 1947, s. 8, 118, 124 i 135.

³ Głos Spółdzielców, Łódź 1945, s. 5.

⁴ A. Rapacki, *Miejsce spółdzielni w gospodarce narodowej*, Sprawozdanie z działalności „Społem” za rok 1946, s. 126 - 130.

Spółdzielnie kredytowe wznowiły swą działalność w formach organizacyjnych i na zasadach wykształconych przed 1939 r. (wprowadzono tylko powszechniej zasadę ograniczonej odpowiedzialności członków). Większe zmiany organizacyjne odnosiły się początkowo tylko do nadbudowy spółdzielczej. Przede wszystkim została utworzona Państwowa Rada Spółdzielcza, składająca się z przedstawicieli centralnych organizacji społecznych i ministerstw współpracujących z ruchem spółdzielczym, która nabrała charakteru samoistnej jednostki prawa publicznego, opartej na statucie i budżecie zatwierdzonym przez Radę Ministrów. Sprawowała ona jedynie ogólny nadzór nad ruchem spółdzielczym, kontrolę spółdzielczych central gospodarczych i finansowych i koordynację planów gospodarczych⁵.

Rolę spółdzielczych central bankowych spełniały po wyzwoleniu najpierw Centralna Kasa Spółek Rolniczych w Warszawie i Bank „Społem” w Warszawie, które rozwinęły szeroką sieć oddziałów i agentur na terenie całego kraju. Bank Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu, którego akcje w przeważającej mierze należały do skarbu państwa, wznowił działalność już tylko jako bank dla obsługi drobnego przemysłu i handlu, przestając definitywnie spełniać funkcje centrali bankowej wielkopolskiego systemu spółdzielczego.

Centralna Kasa Spółek Rolniczych była centralą finansową dla spółdzielni rolniczych, w tym także kredytowych, oraz bankiem dla instytucji i przedsiębiorstw związanych z obsługą rolnictwa i spółdzielczości rolniczej. Natomiast Bank „Społem” obsługiwał głównie spółdzielnie spożywcze⁶. W 1946 r. obie te spółdzielcze centrale finansowe połączyły się w jeden Bank Gospodarstwa Spółdzielczego w Warszawie⁷, który rozpoczął działalność z dniem 1 VII 1946 r.

Podstawą współpracy z BGS, który był równocześnie związkiem spółdzielni, było przyjęcie jego członkostwa. Oddziały BGS udzielały kredytu inwestycyjnego i obrotowego spółdzielniom, rolnikom i rzemieślnikom zrzeszonym w spółdzielniach oraz koncentrowały obroty pieniężne wszystkich spółdzielni i central gospodarczych. W ten sposób działały obok siebie dwa rodzaje placówek bankowych — spółdzielnie kredytowe oraz oddziały i agentury BGS. W praktyce spółdzielnie kredytowe stały się przedłużeniem aparatu BGS i jego uzupełnieniem⁸. Połączenie w jednej instytucji zadań operacyjno-bankowych i zarazem centrali finansowej

⁵ Informator Spółdzielczy za rok 1946, s. 34-36.

⁶ Informator Spółdzielczy za rok 1946, s. 65-71.

⁷ Dekret KRN z 24 IV 1946 r. o przejęciu agend, majątku i zobowiązań Centralnej Kasy Spółek Rolniczych przez Bank Gospodarstwa Spółdzielczego (Dz.U. Nr 18).

⁸ Informator Spółdzielczy na rok 1948, s. 35-38 i 136-139; W. Fronczek, *Z problemów spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej*, Spółdzielczy Przegląd Bankowy, 1948, nr 2, s. 105.

oraz związkowej wzmocniło rolę BGS, ale odbiło się niekorzystnie na dalszym rozwoju spółdzielni kredytowych.

BGS nie miał początkowo prawa do urzędowej rewizji spółdzielni kredytowych (poza własnym aparatem BGS). Uchwałą Kongresu Spółdzielczego z 1944 r. utworzono oddzielny Związek Rewizyjny Spółdzielni BP, który otrzymał prawo wyłączności działania na terenie całego kraju⁹. Celem Związku Rewizyjnego, który powstał z połączenia istniejących poprzednio związków spółdzielczych, była zresztą nie tylko rewizja spółdzielni, lecz także krzewienie idei spółdzielczej, a szczególnie inicjowanie, rozpowszechnianie i doskonalenie pracy spółdzielni. Funkcje te mógł Związek spełniać tym łatwiej, że nie mogła istnieć żadna spółdzielnia ani centrala gospodarcza lub finansowa nie będąca jego członkiem.

W celu jeszcze ściślejszego zespolenia ruchu spółdzielczego z państwem ludowym sejmik spółdzielczy z 8 IV 1948 r. uchwalił utworzenie Centralnego Związku Spółdzielczego, branżowych central spółdzielczych i central spółdzielczo-państwowych, spełniających zadania gospodarcze i rewizyjne, oraz przedsiębiorstw państwowo-spółdzielczych¹⁰. W związku z tym Związek Rewizyjny Spółdzielni RP uległ likwidacji, a jego zadania wobec spółdzielni kredytowych zostały przekazane z dniem 1 VII 1948 r. Bankowi Gospodarstwa Spółdzielczego¹¹. W ten sposób skoncentrował on, na krótki tylko okres czasu, funkcje centrali finansowej i rewizyjnej, a de facto pełnił także funkcje nadbudowy ideologicznej ruchu spółdzielczego w Polsce. Koncepcja BGS była więc rozwiązaniem przeciwnym wobec wielkopolskiej koncepcji spółdzielczej centrali finansowej, jaką reprezentował Bank Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu do 1934 r.

Zasadniczo działały w tym czasie cztery rodzaje spółdzielni kredytowych: powszechne rolnicze, powszechne miejskie, pracownicze i branżowe¹². Wiejskie spółdzielnie kredytowe nosiły przeważnie nazwę kas Stefczyka lub kas spółdzielczych, a w doborze członków przestrzegały faktycznie zasady zawodowości, ograniczając się głównie do ludności rolniczej i związanej zawodowo z rolnictwem. Obejmowały one zwykle teren jednej gminy i zaspokajając potrzeby kredytowe tylko drobnych chłopów nie posiadały najczęściej w pełni charakteru bankowego. Wielkość kredytu nie mogła przekroczyć dziesięciokrotnej wartości wpłaconych udziałów. Powszechne spółdzielnie miejskie były to przeważnie banki ludowe średniej wielkości, dostosowane do potrzeb prywatnego rzemiosła, handlu i średnich gospodarstw rolnych. Znalazło to wyraz w nieco większych

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 25 VIII 1945 r.

¹⁰ Informator Spółdzielczy na rok 1948, s. 197-201; Spółdzielczy Przegląd Bankowy 1948, nr 4, s. 274-285.

¹¹ Bank Gospodarstwa Spółdzielczego Oddział Woj. w Poznaniu, okólnik nr 1 z 30 VI 1948 r.

¹² Informator Spółdzielczy na rok 1948, s. 133 - 135.

udziałach, bardziej różnorodnych formach kredytu, szerszym zakresie usług bankowych oraz fachowym i płaćnym zarządzie spółdzielni. Nową wspólną cechą rolniczych i miejskich spółdzielni powszechnych było stopniowe odstępianie od wekslowego zabezpieczenia kredytu i przejście na poręczony skrypt dłużny oraz współudział w rozprowadzaniu kredytów specjalnych dla rolnictwa uruchamianych przez Państwowy Bank Rolny.

Pracownicze i branżowe spółdzielnie kredytowe opierały się na zasadzie zawodowości. Spółdzielnie pracownicze były to właściwie zamknięte kasy przezorności, zakładane w celu udzielania zapomóg i pożyczek zrzeszonym pracownikom fizycznym i umysłowym danego zakładu pracy. Spółdzielnie branżowe natomiast zrzeszały rzemieślników jednego zawodu, dlatego powstawały w większych ośrodkach miejskich i były popierane przez samorząd zawodowy.

Typ powszechnej spółdzielni kredytowej był najbardziej zbliżony do systemu wielkopolskiego i najlepiej przystosowany do wykonywania zadań bankowych. Istniała jednak potrzeba znacznego rozbudowania sieci tych spółdzielni, aby zacieśnić przez to łączność z szerokimi warstwami ludności..

Zniszczone podczas drugiej wojny światowej i finansowo słabe spółdzielnie kredytowe stopniowo wznawiały działalność bankową. Na Kongresie Spółdzielczym w Lublinie w 1944 r. reprezentowanych było zaledwie 69 spółdzielni kredytowych. Na koniec 1945 r. uruchomiono ich 1016, które zrzeszały — 246 291 członków, a na koniec 1949 r. działało już 1201 spółdzielni kredytowych — o 564 893 członkach. W 1949 r. struktura zawodowa członków kształtowała się następująco: rolnicy - 82,99% (do 10 ha — 76,44% i ponad 10 ha — 6,55%), pracownicy umysłowi — 5,75%, rzemieślnicy — 3,70%, robotnicy — 3,39%, inne zawody — 4,17%. Pod względem zawodowym były to przeważnie spółdzielnie powszechne z przewagą rolników.

Reaktywowane spółdzielnie kredytowe posiadały względnie małe fundusze własne, a ich niewielką początkowo siłę finansową obniżał dalej powojenny wzrost ogólnego poziomu cen. W 1949 r. 519 spółdzielni poniosło stratę wynoszącą 43 mln zł, a 649 spółdzielni osiągnęło 13 mln zł zysku.

Spółdzielnie kredytowe zajmowały się początkowo windykacją kredytów udzielonych przed wojną, gromadzeniem wkładów oszczędnościowych i na rachunkach bieżących oraz powiększaniem funduszy własnych. Sprzyjało temu wprowadzenie w 1947 r. obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym. Na tej podstawie spółdzielnie prowadziły bardzo skromną akcję kredytową, opartą głównie na niewielkim kredycie refinansowym w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych, a od połowy 1946 r. w Banku Gospodarstwa Spółdzielczego. Wiązanie kredytu dla członków z zakupami towarów w terenowo właściwych spółdzielniach rolniczo-

handlowych dodatkowo ograniczało spółdzielczą akcję kredytową, prowadzoną głównie w formie dyskonta weksli i na rachunku bieżącym¹³.

Istotnym czynnikiem hamującym w okresie powojennym rozwój spółdzielni kredytowych była konkurencyjna działalność oddziałów BGS, ograniczanie gospodarki prywatnej, niepewna przyszłość spółdzielni kredytowych i przewlekła reorganizacja w ramach reformy systemu bankowego i kredytowego.

*

Reforma spółdzielczości kredytowej, przeprowadzona w latach 1949-1951, stanowiła część składową ogólnej reformy systemu bankowego. Dostosowała ona system bankowo-kredytowy do potrzeb scentralizowanego kierownictwa i zarządzania gospodarką narodową w warunkach szybkiego tempa uprzemysłowienia kraju i ograniczania indywidualnej produkcji rolnej. Spółdzielczość kredytowa została ściśle powiązana z gospodarką planową i polityką finansową państwa, a przy tym stała się gospodarką planową i polityką finansową państwa, stając się przy tym jedynym bankiem gospodarstw chłopskich, głównie mało- i średniorolnych.

Tendencje centralistyczne doprowadziły wówczas do zastępowania spółdzielczości przez państwo i niemal całkowitego zlikwidowania samorządu spółdzielczego. Zjawiska te wystąpiły z całą ostrością w spółdzielczości kredytowej spełniającej faktycznie rolę terenowych placówek banków państwowych. Powszechne na ogół przeświadczenie o krótkotrwałym i przejściowym istnieniu spółdzielni kredytowych wpłynęło niekorzystnie na napływ nowych członków i działalność organów samorządu. Osiągnięcia gminnych spółdzielni kredytowych w latach 1950-1955 ograniczały się do udoskonaleń organizacji i techniki pracy bankowej.

Dekret o reformie bankowej z 1948 r.¹⁴ przewidywał tworzenie gminnych kas spółdzielczych, pracowniczych kas spółdzielczych i miejskich spółdzielni kredytowych w drodze przekształcenia spółdzielni istniejących lub zakładania nowych za zgodą właściwych central bankowych, o ile mieściły się w zatwierdzonym przez ministra finansów planie sieci spółdzielni. Spółdzielnie małe i słabe oraz nieczynne zlikwidowano. Spółdzielnie przekształcone lub zlikwidowane przekazały nowym swoje aktywa i pasywa¹⁵.

Z trzech przewidzianych typów spółdzielni powołano do życia tylko gminne kasy spółdzielcze (głównie z powodu szybkiej likwidacji sektora prywatnego w mieście). Gminne kasy spółdzielcze miały być jedynym bankiem obsługującym indywidualne gospodarstwa rolne¹⁶. Konsekwencją tego było rozciągnięcie obsługi bankowo-kredytowej także na nie-

¹³ Okólnik nr 1/45 z 16 IV 1945 r. w sprawie zasad współpracy finansowej spółdzielni typu rolniczego z Centralną Kasą Spółek Rolniczych.

¹⁴ Dekret z 25 X 1948 r. o reformie bankowej (Dz. U. Nr 52 poz. 412).

¹⁵ Bez rachunków przedwojennych i okupacyjnych, które podlegały likwidacji.

¹⁶ B. Minc. *O zagadnieniach gospodarczych i społecznych wsi* oraz T. Kwas,

członków, a więc przeciwnie niż to miało miejsce w dawnej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej. Udzielanie kredytu także nieczłonkom utrudniało akcję rekrutacyjną nowych członków spółdzielni.

Działalność GKS powiązano ściśle z państwowym aparatem bankowym. Minister finansów przejął uprawnienia Centralnego Związku Spółdzielczego wobec spółdzielni kredytowych, a funkcje centrali związkowej, rewizyjnej i finansowej przejął Bank Rolny, z wyjątkiem lat 1953 - 1958, kiedy rolę tę spełniał Narodowy Bank Polski¹⁷. Banki te regulowały wszystkie bez wyjątku dziedziny pracy GKS w trybie wydawania zarządzeń, którym musiały się podporządkować zarządy, komisje rewizyjne, pracownicy, a nawet walne zebrania członków. Z mocy statutu opiekę nad funkcjonowaniem wewnętrznego samorządu spółdzielni sprawował Związek Samopomocy Chłopskiej¹⁸. Poszczególne ogniwa samopomocy chłopskiej miały jednak dość własnych spraw, dlatego nie wywiązały się należycie z powierzonej im roli. W rezultacie nastąpił zanik życia samorządowego w GKS, w których poza wyrazem „spółdzielcza”, nie pozostało wiele z zasad spółdzielczych. Urzeczywistniona w ten sposób reforma bankowa przekształciła spółdzielnie kredytowe w pomocniczy aparat banku państwowego¹⁹.

Na podstawie dekretu o reformie bankowej z 1948 r. i zarządzenia ministra skarbu z 4 I 1950 r.²⁰ przekształcono i połączono spółdzielnie czynne w 1256 GKS, tj. 223 spółdzielnie mniej niż ich było pod koniec 1948 r. Natomiast spółdzielnie nieczynne i bardzo małe poddano ostatecznej likwidacji. W wyniku przeprowadzonej selekcji członków liczba rolników ponad 10 ha zmalała z 36 802 w 1949 r. do 31 357 w 1952 r., a rzemieślników zmniejszyła się odpowiednio z 20 910 do 9 312 członków (ze stosownym spadkiem funduszu udziałowego). Niezależnie nawet od tego sama przewlekłość reorganizacji i związane z tym zahamowanie w 1949 r. akcji kredytowej wytworzyły wśród członków niebezpieczną atmosferę niepewności. Spółdzielnie utraciły dawną popularność w swoim środowisku działania.

Zmiany organizacyjne, które wprowadziły statut wzorcowy GKS, przystosowały działalność spółdzielni do potrzeb bezrolnych, małorolnych i średniorolnych chłopów. Ustanowiono niskie wpisowe i udziały, ograniczono odpowiedzialność członków do wysokości zadeklarowanych udziałów.

O właściwy aparat kredytowy dla wsi, Spółdzielczy Przegląd Bankowy 1948, nr 9, s. 681, 714 - 722; E. Kański, *O tani i dostępny kredyt dla mało- i średniorolnych*, Spółdzielczy Przegląd Bankowy 1948, nr 8, s. 600 - 606.

¹⁷ Ustawa z 20 XII 1949 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach oraz ustawy o Centralnym Związku Spółdzielczym i centralach spółdzielni (Dz. U. Nr 65).

¹⁸ Statut wzorcowy Gminnej Kasy Spółdzielczej (Dz. U. 1949 nr 62).

¹⁹ S. Łyczkowski, *Sprawozdanie Centrali NBP z działalności kas spółdzielczych*, w: *Krajowy Zjazd Delegatów Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych 24 - 25 VIII 1957*, Warszawa 1958, s. 21 - 36.

²⁰ Dz. Urzęd. Min. Skarbu 1950 nr 3 poz. 24, 25 i 26.

Tabela 1

Rozwój spółdzielni kredytowych w latach 1945 - 1955

Rok	Spółdzielni		Sieć		Liczba członków	Suma bilansowa *	Fundusze własne		Fundusze obce		Stan kredytu udzielnego	Straty		Zyski	
	2	3	fili	stałych punktów kasowych			zasobowy	udziałowy	wkłady oszczędnościowe	stan kredytu finansowego		liczba spółdzielni	liczba spółdzielni	liczba spółdzielni	sumy
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
Banki ludowe i kasy Stefczyka															
1945	1016	—	—	246 291	244,5	18,1	23,7	85,3	41,2	127,7	.	2,0	.	0,3	
1946	1227	—	—	349 056	1054,0	46,5	74,1	188,2	133,7	655,6	.	.	.	2,2	
1947	1306	—	—	438 562	2893,5	121,8	225,5	207,3	402,3	1862,0	.	.	.	.	
1948	1479	—	—	489 379	5256,6	112,0	477,6	394,1	2166,0	3390,0	.	28,0	.	16,9	
1949	1201	—	—	564 893	9614,0	103,5	871,9	386,3	5110,4	7489,3	519	43,0	649	13,0	
Gminne kasy spółdzielcze															
1950	1256	—	—	611 021	562,7	3,6	30,6	15,5	316,8	349,7	605	3,2	623	1,3	
1951	1280	—	1343	668 023	713,3	5,9	31,6	15,8	431,1	468,0	354	2,2	926	2,8	
1952	1318	—	1799	713 548	769,6	8,7	32,6	4,2	399,0	447,4	197	0,9	1121	9,1	
1953	1356	—	1784	801 852	1055,5	13,8	35,3	1,5	441,9	523,4	250	2,7	1106	14,2	
1954	1286	—	1714	866 523	1185,9	27,3	37,2	—	518,0	590,0	190	3,6	1096	23,1	
1955	1279	—	1757	918 101	1271,4	34,2	38,6	—	657,7	676,2	194	4,1	1085	25,4	

* Rubryki 6 - 15 w mln zł.

Źródło: Zbiorec bilanse i sprawozdania roczne spółdzielni kredytowych sporządzone przez: Wydział SOP Związku Rewizyjnego Spółdzielni RP za lata 1945 - 1947, Wydział SOP Banku Gospodarstwa Spółdzielczego za rok 1948, Wydział Instrukcyjno-Rewizyjny GKS za lata 1949 - 1952, Narodowy Bank Polski za lata 1953 - 1955.

łów, uniezależniono wysokość kredytu od kwoty wpłaconego udziału oraz wprowadzono społeczną kontrolę spółdzielni przez organa Związku Samopomocy Chłopskiej i gminne zebrania członków. W celu uniezależnienia kredytobiorców od osób majątnych oparto zabezpieczenie kredytu na skrypcie dłużnym, podpisanym przez dłużnika i współgospodarującego z nim członka rodziny, a zniesiono zabezpieczenie hipoteczne i poręczonym wekslem.

Wprowadzone zmiany wprawdzie dostosowały akcję kredytową do warunków drobnych i średnich gospodarstw rolnych, ale podważyły spółdzielczą zasadę samopomocy pieniężnej. Liczba GKS wzrosła zaledwie z 1256 w 1950 r. do 1279 w 1955 r. Nieznacznie tylko wzrósł stan funduszków własnych GKS z 34,2 mln zł w 1950 r. na 72,8 mln zł w 1955 r. Stan wkładów oszczędnościowych spadł z 15,5 mln zł w 1950 r. do zera w 1954 r., wobec zakazu ich gromadzenia w latach 1954-1956. W rezultacie spółdzielczość kredytowa przestała spełniać funkcje gromadzenia środków ludności dla celów socjalistycznej akumulacji.

Działalność kredytową spółdzielni, którą objęto także nieczłonków, oparto całkowicie na kredycie refinansowym, którego stan wzrósł z 316,8 mln zł w 1950 r. na 657,7 mln zł w 1955 r. Dzięki temu stan udzielanego przez GKS kredytu ogólnooobrotowego wzrósł z 239,9 mln zł w 1950 r. na 339,1 mln zł w 1955 r., a zaliczek kontraktacyjnych odpowiednio z 109,8 mln zł na 337,1 mln zł. Rozmiary akcji kredytowej regulowały limity planu kredytowego stosownie do zadań gospodarczych, a nie zdolności kredytowej kredytobiorców i wielkości funduszków własnych spółdzielni.

W związku z tym wprowadzono kontrolę wykorzystania kredytu zgodnie z zadaniami planów gospodarczych. W tym celu coraz szerzej wiązano kredyt z zadaniami rzeczowymi i rozwijano takie jego formy, jak kredyt na zaliczki kontraktacyjne, na zakup środków produkcji itp. Kredyty siewne wykorzystywano w drodze automatycznego przelewu na pokrycie zakupionych przez rolnika środków produkcji. Niekorzystnym zjawiskiem tego okresu był stały wzrost kredytów nieściągalnych, szczególnie od gospodarstw nadmiernie obciążonych podatkami i obowiązkowymi dostawami.

W latach 1950-1955 spółdzielnie kredytowe wyspecjalizowały się w spełnianiu usług bankowych na rzecz rolnictwa. Przejęły one rozliczenia dostawców z instytucjami kontraktującymi oraz obsługę kasową gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” i stopniowo rozszerzyły ją na inne przedsiębiorstwa związane z rolnictwem. Przejęte usługi bankowe stanowiły główne źródło dochodów spółdzielni i zmuszały je do doskonalenia techniki pracy bankowej. Stawały się przez to coraz wyraźniej drobnymi bankami dla rolnictwa, ale utraciły niemal całkowicie charakter samorządowych instytucji samopomocy pieniężnej²¹.

²¹ J. Dusza, *Dziesięciolecie kredytu rolnego w Polsce Ludowej*, Poradnik Informator GKS, 1954, nr 7, s. 1 - 5.

*

W latach 1955-1958 powstały organizacyjne i ekonomiczne podstawy dla pewnego usamodzielnienia spółdzielczości kredytowej i oparcia jej działalności na zasadach spółdzielczych. Przywrócono im także prawo prowadzenia własnej działalności oszczędnościowo-pożyczkowej, którą następnie znacznie rozszerzono. Podstawę do tych istotnych zmian stwarzały: nowa polityka rolna, stabilizacja sektora prywatnego w mieście i na wsi oraz konieczność odciążenia NBP od bezpośredniego kredytowania gospodarki prywatnej.

Związane to było w istotnej mierze z zapoczątkowaną w 1954 r. nową polityką rolną, która stworzyła bardziej dogodne warunki dla intensyfikacji produkcji gospodarstw chłopskich i rozwoju prywatnego rzemiosła, rozszerzając przez to naturalną podstawę działania spółdzielni kredytowych. Na tej podstawie rozwinęła się szeroka dyskusja w sprawie przywrócenia spółdzielniom kredytowym samorządu, zasad spółdzielczych i szerszych uprawnień w zakresie czynności bankowych²².

Niektóre formy biurokratyczno-centralistyczne występujące w spółdzielczości poddano krytyce na kongresach spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu w latach 1952 i 1956. Pierwszym skromnym przejawem odnowy był statut wzorcowy z 1956 r., który zmienił nazwę gminnych kas spółdzielczych na kasy spółdzielcze, zwiększył ich kompetencje bankowe oraz wprowadził zaczątki nadbudowy związkowej w formie Komisji do Spraw Kas Spółdzielczych przy Naczelnej Radzie Spółdzielczej. Prócz tego rozszerzył on zakres członkostwa na wszystkich chłopów i zawody związane z rolnictwem, przywrócił instytucję rady jako wewnętrznego organu nadzorczego, uprawnił spółdzielnie do własnej działalności oszczędnościowo-pożyczkowej i zapomogowej dla swych członków oraz powierzył im opiekę nad rolniczymi kasami wzajemnej pomocy²³.

Zasadniczy przełom w działalności gospodarczej i samorządowej nastąpił dopiero z chwilą wprowadzenia w życie postanowień VIII Plenum KC PZPR z października 1956 r., zwłaszcza w zakresie samodzielnego rozwoju różnorodnych form zespołowego działania. Ożywienie samorządu spółdzielni kredytowych oraz przyrost spraw przekazywanych do załatwienia Komisji Kas Spółdzielczych, powołanej uchwałą Naczelnej Rady Spółdzielczej z 25 VI 1956 r.²⁴, wzmogło głosy domagające się utworzenia własnego związku i przywrócenia tą drogą pełni samorządu spółdzielczego. Wypowiedziała się za tym także Naczelna Rada Spółdzielcza

²² J. Dusza, *W sprawie projektu nowego statutu, Co przyniosły narady przedstawicieli GKS i Przed ważnymi decyzjami*, Poradnik Informator GKS, 1955, nr 5, 10 i 12; P. Grabiec, *Drogi dalszego rozwoju spółdzielczości wiejskiej*, Poradnik Informator GKS, 1955, nr 11.

²³ Uchwała nr 163 Prezydium Rządu z 6 IV 1956 r. w sprawie wzorcowego statutu kas spółdzielczych (Mon. Spółdzielczy Nr 2 poz. 4).

²⁴ Zarządzenie Prezesa NBP nr 29 z 11 X 1956.

stwierdzając, że „spółdzielnie oszczędnościowe powinny mieć warunki swobodnego rozwoju i działania w oparciu o samorząd spółdzielczy, włącznie z prawem utworzenia własnej centrali”²⁵. Ostatecznie ustawa z 29 V 1957 r. uprawniła spółdzielnie kredytowe do samodzielnej działalności oszczędnościowo-kredytowej wśród chłopów i rzemieślników oraz umożliwiła zorganizowanie własnego związku²⁶.

Centralny Związek Spółdzielczy przejął w 1957 r. od ministra finansów i NBP funkcje centrali organizacyjnej spółdzielni kredytowych. Na wniosek CZS powołano uchwałą Prezydium Naczelnej Rady Spółdzielczej z 14 VI 1957 r. Komitet Organizacyjny Związku Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych. Komitet ten przygotował i zorganizował 24 - 25 VIII 1957 r. pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych w Warszawie, na którym powołano Związek Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych, ustalono ramy organizacji Związku i spółdzielni oraz wytyczono dalsze kierunki rozwoju²⁷. Związek SOP jest spółdzielnią zrzeszającą spółdzielnie kredytowe z terenu całego kraju. Organy Związku rozpoczęły działalność od 1 I 1958 r. Na drugim zjeździe delegatów w 1960 r. uchwalono nowe statuty Związku oraz wiejskich i Miejskich SOP²⁸. Na trzecim wreszcie zjeździe delegatów w 1964 r. zmieniono nazwę na Centralny Związek SOP²⁹.

Z chwilą utworzenia Centralnego Związku SOP spółdzielczość kredytowa otrzymała pełnię samorządu i stała się samodzielnym członem polskiego ruchu spółdzielczego. Związek spełnia doniosłą rolę w ruchu spółdzielczości kredytowej, gdyż jest reprezentantem jej interesów, koordynatorem kierunku działania, organem instrukcyjno-rewizyjnym i nadbudową ideologiczną. Organami samorządu Związku są: krajowy zjazd delegatów (odpowiednik walnego zebrania członków), rada nadzorcza jako organ nadzorczo-kontrolny i zarząd jako organ wykonawczy Związku. Przy oddziałach wojewódzkich działają wojewódzkie rady i zjazdy delegatów³⁰.

Obecna struktura organizacyjna obejmuje miejskie i rolnicze spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe ze stałymi i przejściowymi punktami kasowymi, wojewódzkie oddziały Centralnego Związku SOP i Centralny związek SOP. Rolę centrali finansowej spełnia od 1 IX 1959 r. Bank Rolny. Nadzór nad czynnościami bankowymi spółdzielni sprawuje minister finansów.

²⁵ Poradnik Informator KS, 1957, nr 1.

²⁶ Dz. U. Nr 31 poz. 136.

²⁷ Krajowy Zjazd Delegatów Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych, Warszawa 1958.

²⁸ II Krajowy Zjazd Delegatów Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych, Warszawa 1962, s. 147 - 192.

²⁹ Poradnik SOP, 1964, nr 6, s. 2.

³⁰ Statut Związku SOP, w: II Krajowy Zjazd..., op. cit., s. 148 - 159.

Likwidacja wypaczeń biurokratyczno-centralistycznych, przywrócenie samorządu spółdzielczego i coraz szersze wykorzystywanie własnych środków ludności dla celów socjalistycznej akumulacji otworzyły nowe możliwości rozwoju także przed spółdzielczością kredytową. Dalszy rozwój spółdzielczości kredytowej zależał głównie od lepszego przystosowania jej do różnych lokalnych warunków, rozszerzenia samorządu i kompetencji wojewódzkich oddziałów Związku.

W 1958 r. wiele spółdzielni kredytowych przyjęło, korzystając ze statutowych uprawnień w tym zakresie, tradycyjną nazwę Banku Ludowego lub Kasy Stefczyka. Pojawiły się także dążenia do przyjęcia tradycyjnych zasad systemu wielkopolskiego. Ujawniły się one najwyraźniej w 1961 r., podczas uchwalania zmian statutowych. Na przykład Bank Ludowy w Poznaniu postanowił w 1961 r., rozszerzyć terenowy zakres działania na miasto i wieś, przyjmować na członków rolników i drobnych wytwórców miejskich oraz świadczyć na ich rzecz wszelkie usługi bankowe³¹. Związek jednak nie zatwierdził tego rodzaju zmian statutowych i czuwał, aby spółdzielnie przyjęły tylko jeden z wprowadzonych w 1960 r. związkowych statutów wzorcowych dla rolniczych lub miejskich SOP.

Nowa organizacja spółdzielni kredytowych nawiązuje do tradycyjnych zasad polskiego ruchu spółdzielczego. Pod względem struktury społecznej zrzeszanych członków przyjęto zasadę zawodowości, reprezentowaną przez F. Stefczyka, co znalazło wyraz w oddzielnym typie spółdzielni rolniczej i typie spółdzielni miejskiej³². Głównym terenem działania spółdzielni rolniczej jest wieś i w związku z tym zrzesza ona osoby prowadzące własne gospodarstwo rolne, zakład rzemieślniczy lub usługowy dla potrzeb wsi oraz inne grupy ludności wiejskiej. Typ spółdzielni miejskiej, nieliczny zresztą dotąd w Polsce, działa na terenie wielkich ośrodków miejskich i zrzesza osoby prowadzące własny zakład rzemieślniczy, usługowy bądź trudniące się chałupnictwem, przemysłem ludowym i domowym.

Zaletą spółdzielni zrzeszającej jedną grupę zawodową jest lepsza znajomość członków, możliwość dostosowania form kredytu do ich potrzeb, łatwiejsza kontrola zużycia kredytu i skuteczniejsza działalność społeczno-wychowawcza. Niekorzystną konsekwencją zawodowości jest natomiast niewielki rozmiar spółdzielni z powodu ograniczonej rekrutacji członków oraz istnienie wielu oddzielnych kanałów obiegu pieniądza, które nie mogą być w pełni wykorzystane przy jednoczesnym występowaniu zaprzebowania na kredyt.

³¹ Protokół z walnego zebrania Banku Ludowego SOP w Poznaniu, odbytego 7 V 1961 r.

³² Statuty wzorcowe spółdzielni rolniczej i miejskiej, w: II Krajowy Zjazd..., op. cit., s. 162 i 179.

Pozostałe zasady rolniczych i miejskich spółdzielni kredytowych są analogiczne, przy czym zasady uspołeczniania zysku, nie zamkniętego związku osób i demokratycznego samorządu rozwiązano podobnie jak w tradycyjnym systemie wielkopolskim. Obecne spółdzielnie kredytowe wykluczają zysk od kapitału włożonego we wspólne przedsiębiorstwo, uspołeczniając go głównie w budżecie państwa bądź w formie niepodzielnego funduszu zasobowego i finansowania wspólnych lokalnych przedsięwzięć społeczno-gospodarczych. Faktyczne zastosowanie znajduje zasada dobrowolnego zrzeszania jednostek słabych pod względem zdolności kredytowej, mianowicie w postaci zmiennego składu osobowego członków. Wyrazem demokratycznego charakteru spółdzielni jest wielość jej organów samorządowych, decydująca rola walnego zebrania i prawo jednego głosu. Tradycyjne organa samorządu powiększono o gromadzkie zebrania członków i komitety członkowskie, które znacznie rozszerzają wpływ członków na wspólne przedsiębiorstwo. Natomiast zasady odpowiedzialności członków do wysokości zadeklarowanych udziałów, zawodości członkostwa i kredytowania także nieczłonków odróżniają obecną spółdzielnię od banku ludowego systemu wielkopolskiego.

Spółdzielczość kredytowa może się poszczycić znacznymi już osiągnięciami w zakresie finansowania rozwoju drobnej wytwórczości i rozpowszechniania demokratycznych form zarządzania. Znajduje to potwierdzenie w wewnętrznym jej rozwoju. Sieć spółdzielni kredytowych rozszerzyła się z 1279 w 1955 r. do 1646 w 1969 r., które posiadały ponadto 631 filii i 1729 stałych punktów kasowych. Szeroka interpretacja pojęcia produkcji dla wsi, szczególnie gdy w danym środowisku nie ma spółdzielni miejskiej, doprowadziła w praktyce do zrzeszania w spółdzielniach rolniczych zarówno chłopów jak i rzemieślników, przyczyniając się do dużego przyrostu członków. Zmieniła się także struktura zawodowa członków, która w latach 1955 i 1969 kształtowała się następująco: rolnicy — 91,6 i 82,7%, rzemieślnicy — 1,3 i 3,3%, robotnicy — 2,6 i 5,4%, pracownicy umysłowi — 3,1 i 5,7% oraz inni — 1,4 i 2,9%.

Nastąpiła także wyraźna poprawa siły finansowej spółdzielni kredytowych. Znajduje to potwierdzenie we wzroście ilości spółdzielni rentownych z 1085 w 1955 r. do 1590 w 1969 r. oraz wzroście kwoty zysku odpowiednio z 254 mln zł na 289,1 mln zł. Zmalała natomiast w tych samych latach ilość spółdzielni deficytowych z 194 do 56, ale kwota strat nieznacznie wzrosła odpowiednio z 4,1 mln zł na 4,7 mln zł. Wkłady oszczędnościowe wzrosły ze stanu zerowego w latach 1954-1956 na 16 318,1 mln zł w 1969 r., przy czym 33,8% tej kwoty stanowiły społecznie pożądane wkłady terminowe. Liczne wady powoli tworzącego się spółdzielczego systemu rozliczeń, a szczególnie brak jednolitej dokumentacji dla dysponowania środkami pieniężnymi oraz ograniczanie w praktyce swo-

Tabela 2

Rozwój spółdzielni kredytowych w latach 1956 - 1969

Rok	Sieć			Liczba członków	Suma bilansowa *	Fundusze własne		Fundusze obce			Stan kredytu udzielnego	Straty		Zyski	
	Spółdzielni	filii	stających punktów kasowych			zasobowy	udziałowy	wkłady oszczędnościowe	stan kredytu finansowego	liczba spółdzielni		suma	liczba spółdzielni	suma	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1956	1285	—	1761	1 001 890	2 123,2	40,0	44,0	—	721,4	817,55	171	5,6	1114	26,4	
1957	1294	—	1734	1 150 300	2 933,5	51,3	58,5	177,3	849,0	1 246,8	46	1,8	1248	47,7	
Kasy spółdzielcze															
1958	1297	—	1775	1 410 093	3 924,0	80,4	98,3	517,2	1402,4	2 002,6	92	6,1	1205	67,7	
1959	1308	—	1809	1 629 795	5 129,4	113,4	146,5	1 030,1	1902,6	2 721,4	20	1,0	1288	94,5	
1960	1359	—	1801	1 882 836	8 544,4	163,5	201,3	1 898,2	2334,0	3 726,4	14	2,3	1345	130,7	
1961	1471	—	1824	2 065 585	8 809,1	475,1	249,2	2 695,3	2377,1	3 999,5	26	2,3	1445	147,7	
1962	1568	—	1871	2 225 345	8 608,5	553,0	321,4	3 939,3	2421,4	4 680,8	48	2,5	1520	130,6	
1963	1625	—	1897	2 380 572	11 210,0	630,6	396,0	5 556,5	3090,9	5 875,2	37	2,9	1588	159,1	
1964	1635	—	1928	2 538 883	14 722,2	726,6	462,3	7 181,0	4670,6	8 301,5	18	0,9	1617	192,2	
1965	1636	—	1951	2 782 698	18 948,5	837,4	523,3	9 099,9	6641,6	10 976,7	11	0,5	1625	242,3	
1966	1643	—	1985	2 962 189	22 025,2	969,8	566,0	11 392,2	7061,4	12 704,9	10	0,7	1633	284,3	
1967	1645	316	1858	3 067 619	25 404,0	1061,2	604,7	13 830,5	7445,6	13 802,4	18	0,8	1627	282,8	
1968	1646	557	1724	3 187 568	27 812,0	1174,8	638,0	15 314,1	8008,7	14 744,0	38	6,1	1608	298,0	
1969	1646	631	1729	3 244 377	31 134,5	1327,6	665,5	16 318,1	9091,7	16 321,1	56	4,7	1590	289,1	
Spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe															

Źródło: Zbiorcze bilanse i sprawozdania roczne spółdzielni kredytowych sporządzone przez Narodowy Bank Polski za rok 1956 i Centralny Związek SOP za lata 1957 - 1969.

*) Rubryki 6 - 15 w mln zł.

body wyboru form rozliczeń i zakresu honorowania czeków spółdzielczych, hamowały tempo przyrostu obrotów bezgotówkowych i sald na spółdzielczych rachunkach oszczędnościowo-rozliczeniowych.

W celu zabezpieczenia płynności finansowej spółdzielni 5% wkładów oszczędnościowych przeznaczają się na oprocentowaną lokatę w NBP, a pozostałą część i tylko 3% stanu na rachunkach bieżących wykorzystuje się na własną i zleconą akcję kredytową. Zachęca to w pewnej mierze do rozwijania szerokiej propagandy oszczędności pieniężnych oraz rozszerzania obsługi rozliczeniowo-kasowej chłopów i instytucji działających na wsi. Mimo to akcja kredytowa spółdzielni opiera się głównie na kredycie refinansowym Banku Rolnego, którego stan wzrósł z 657,7 mln zł w 1955 r. na 9 091,7 mln zł w 1969 r.

Rozwój akcji kredytowej wyrażał się wzrostem stanu udzielonych kredytów z 665,3 mln zł w 1955 r. na 16 321,1 mln zł w 1969 r., przy czym w tych samych latach stan poszczególnych rodzajów kredytu wzrastał następująco: kredyt rolniczy — z 648,6 mln zł na 12 373,9 mln zł, kredyt dla rzemiosła, prywatnego przemysłu, handlu i usług — z 8,8 mln zł na 1 054,3 mln zł, kredyt na zakupy ratalne — ze stanu zerowego na 2 140, mln zł oraz kredyty przeterminowane i w dochodzeniu — z 7,9 mln zł na 752,9 mln zł. Korzystnym zjawiskiem było przy tym stopniowe rozszerzanie zakresu kredytów udzielanych przez spółdzielnie. W 1958 r. spółdzielnie kredytowe przejęły kredytowanie całości kontraktacji roślinnej i zwierzęcej oraz drobnych inwestycji, następnie w 1960 r. — kredytowanie ratalnej sprzedaży artykułów przemysłowych, w 1961 r. — rzemiosła na wsi i w mieście, wreszcie w 1962 r. — przemysłu i handlu prywatnego.

Obecnie spółdzielnie kredytowe udzielają:

— kredytu dla rolnictwa: krótko- i średnioterminowego na produkcję roślinną i zwierzęcą, remonty i budownictwo, zakup maszyn i urządzeń rolniczych, na pozostałe cele gospodarcze oraz krótkoterminowego kredytu na różne potrzeby;

— kredytu dla rzemiosła, prywatnego przemysłu, handlu i usług: krótkoterminowego na zakup materiałów i urządzeń oraz średnioterminowego na nakłady inwestycyjne związane głównie ze wzrostem produkcji materiałów budowlanych oraz niektórych artykułów rynkowych i usług dla ludności;

— kredytu na zakupy ratalne maszyn i narzędzi rolniczych oraz artykułów konsumpcyjnych dla ludności;

— kredytów przeterminowanych i w dochodzeniu.

Mogą być one wykorzystywane w formie gotówkowej, w rachunku bieżącym bądź w drodze bezpośredniego pokrywania zobowiązań kredytobiorcy. Główną formą zabezpieczenia kredytu dla rolników jest poręczony skrypt dłużny, a dla rzemieślników poręczony weksel in blanco. Sporadycznie stosuje się także powiernicze przywłaszczenie ruchomości,

zastaw na ruchomościach, cesję praw do należności od stałych odbiorców i hipotekę kaucyjną. Daje to duże możliwości przystosowania form kredytu i jego zabezpieczenia do warunków kredytobiorcy.

W wyniku długotrwałych przemian strukturalnych spółdzielnie kredytowe stały się zbiorowym przedsiębiorstwem bankowym, podnoszącym dobrobyt członków, chroniąc ich przed lichwą i wyzyskiem, głównie w drodze udzielania dogodnego kredytu, gromadzenia oszczędności pieniężnych ludności i spełniania usług rozliczeniowo-kasowych. Podstawą ich działalności kredytowej jest jednak kredyt refinansowy, mimo znacznych już wkładów i funduszy własnych, co ułatwia sztywne jej regulowanie przez Ministerstwo Finansów i Bank Rolny. Nowe zadania planowe w dziedzinie rozwoju drobnej wytwórczości zwiększają znacznie rolę spółdzielczości kredytowej w Polsce. Istnieje jednak potrzeba sformułowania realnego programu w tym zakresie oraz dostosowania do niego form organizacyjnych i techniki działania spółdzielczego systemu bankowo-kredytowego, wykorzystując przy tym najlepsze doświadczenia dawnej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej.

II. WARUNKI PEŁNIEJSZEGO WSPÓŁDZIAŁU SPÓŁDZIELCZOŚCI KREDYTOWEJ W AKTYWIZACJI MAŁYCH MIEJSCOWOŚCI

Postanowienia VII i VIII Plenum KC PZPR (odbyte 20 XII 1970 i 6-7 II 1971 r.) wskazują na znaczny i trwały dorobek minionych 26 lat w zakresie budowy socjalizmu w Polsce Ludowej, a zarazem zapowiadają konieczność przyspieszenia nowych osiągnięć, szczególnie w zakresie wydatnej poprawy materialnych, socjalnych i kulturalnych warunków życia ludności oraz intensywnego i harmonijnego rozwoju gospodarki narodowej. Znalazło to wyraz w kierunkach rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w latach 1971-75, uchwalonych na X Plenum KC PZPR (odbyłym 24-25 VI 1971 r.), a zakładających także wykorzystanie inicjatywy społecznej oraz lokalnych rezerw materialnych i organizacyjnych dla rozwoju prywatnej produkcji rolnej, rzemieślniczej i spółdzielczej produkcji towarów powszechnego użytku oraz usług dla ludności. Tym celom ma służyć stabilizacja prywatnego rolnictwa i znaczny przyrost warsztatów rzemieślniczych, osiągnięte za pomocą całego zespołu środków społeczno-gospodarczych. Zapowiedziane reformy, w tym także w zakresie różnych form spółdzielczego działania, umożliwią wprowadzenie w życie nowej polityki gospodarczej³³.

³³ VII Plenum KC PZPR, odbyte 20 XII 1970 r.; E. Gierek, Przemówienie radiowo-telewizyjne I Sekretarza KC PZPR; tenże, Przemówienie sejmowe I Sekretarza KC PZPR; P. Jaroszewicz, Główne kierunki prac rządu PRL — przemówienie sejmowe (Gazeta Poznańska 1970, nr 302 i nr 305); Uchwała X Plenum KC PZPR w sprawie podstawowych założeń rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w la-

W warunkach wielosektorowości, zróżnicowanej struktury i kwalifikacji ludności oraz jakości gleby i bogactw naturalnych, nierównomiernego stanu środków trwałych, rezerw materialnych i organizacyjnych istnieje potrzeba opracowania programu harmonijnego rozwoju zarówno całej gospodarki narodowej, jak i małych miejscowości i osiedli. Ogólne stwierdzenia władz politycznych i państwowych nie mogą zastąpić takiego programu, którego dotąd nie sformułowano. W związku z tym warto przypomnieć, że w teorii i praktyce spółdzielczości rozróżnia się trzy kierunki społeczno-gospodarcze, dające się określić nazwami: całościowy, zrzeszeniowy i indywidualistyczny (jednostkowy), zwracając głównie uwagę na ten ostatni, gdyż był urzeczywistniany przez wielkopolską spółdzielczość kredytową.

Program „całościowy”³⁴, urzeczywistniany przez spółdzielczość spóżywców z Rochdale i wielu krajów świata, przyjmuje zaspokajanie potrzeb ludzkich jako główny cel gospodarstwa społecznego. Kierunek ten postuluje zrzeszenie konsumentów w spółdzielniach spóżywców, a tych w związkach spółdzielni, celem poprawy materialnego bytu członków drogą wyeliminowania zysku kupca, a następnie także przemysłowca i ziemianina, za pomocą wspólnego przedsiębiorstwa.

Program „zrzeszeniowy”³⁵, urzeczywistniany przez spółdzielnie produkcyjne i produkcyjno-spożywcze, postuluje przejęcie przedsiębiorstw prywatnych przez zrzeszenia ludzi pracy, którzy powinni partycypować w zysku i współwłasności przedsiębiorstw spółdzielczych z tytułu swej podwójnej roli gospodarczej — producenta i konsumenta.

Program „indywidualistyczny”, urzeczywistniany głównie za pomocą spółdzielni kredytowych, nawiązuje do A. Smitha³⁶, którego zdaniem dążenie do powiększania dochodu osobistego w warunkach konkurencji pobudza jednostki do rozwijania inicjatywy gospodarczej, doskonalenia przedsiębiorstw, obniżania kosztów jednostkowych i cen, przyczyniając się przez to do rozwoju całego społeczeństwa. Kierunek ten zmierza do ekonomicznego wzmocnienia jednostek i drobnych przedsiębiorstw drogą udostępniania im tanich i dogodnych usług bankowych, łatwo dostępnych wielkim przedsiębiorstwom, zarówno prywatnym jak i uspołecznionym. Szczególne znaczenie dla członków ma dogodny kredyt, który jest tani

tach 1971-75 (*Życie Warszawy* 1971, nr 152 B); Sprawozdanie zespołów roboczych na X (Plenum KC PZPR (*Gazeta Poznańska* 1971, nr 150).

³⁴ Sformułowany głównie przez B. Potter, *The Cooperative Movement in Great Britain*, London 1891.

³⁵ W Polsce przedstawili i spopularyzowali go: K. Libelt, *Koalicja kapitału i pracy*, Poznań 1868; K. Gide, *Zasady ekonomii społecznej*, Poznań 1920, s. 467 - 470; tenże, *Kooperatyzm*, Warszawa 1937, s. 109; S. Wojciechowski, *Historia spółdzielczości polskiej do 1914*, Warszawa 1939, tenże, *Ruch spółdzielczy*, Warszawa 1930.

³⁶ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. I i II, Warszawa 1954.

dzięki uspołecznianiu zysku w, formie niepodzielnego funduszu zasobowego i niewielkiej dywidendy. Tani kredyt ułatwia normalny rozwój indywidualnych przedsiębiorstw przy niższych kosztach jednostkowych, czyniąc je przez to rentowniejsze i bardziej konkurencyjne. Dzięki temu spółdzielczość kredytowa zrównuje stanowisko jednostek i organizacji ekonomicznie słabych ze stanowiskiem podmiotów gospodarczo silnych³⁷.

Indywidualistyczny kierunek rozwojowy znalazł odbicie także w poglądach i koncepcjach organizacyjnych S. Staszica³⁸, K. Marcinkowskiego³⁹ i innych czołowych działaczy wielkopolskiego ruchu stowarzyszeniowego pierwszej połowy XIX w., z którego wyłonił się — jako pierwszy w Polsce — nowoczesny ruch spółdzielczy. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na spółdzielczość kredytową, gdyż prywatna drobna wytwórczość nie mogła się rozwijać i upadała z braku dogodnego kredytu bankowego oraz panoszenia się lichwy pieniężnej. Istotną cechą wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej było nie tylko dążenie do łagodzenia ujemnych skutków kapitalizmu, ale także przeciwstawienie się zaborcy na polu gospodarczym w drodze podniesienia oświaty i kultury warstw ludowych oraz organizacji oszczędności i kredytu dla ekonomicznego wzmocnienia polskiej drobnej wytwórczości. Program ten oparto na konsekwentnie przestrzeganej samopomocy pieniężnej (wkłady pieniężne ludności, udziały członków, tani kredyt itp.), obejmującej wszystkie warstwy zawodowe wielkopolskiego społeczeństwa. Dzięki temu spółdzielnie kredytowe poprawiają sytuację warstw ekonomicznie słabych, ułatwiają rozwój indywidualnych przedsiębiorstw, umożliwiają drobnym wytwórcóm tańsze zaopatrywanie się w materiały, ulepszanie narzędzi, wykonywanie większych zamówień, a nawet krótkotrwałe kredytowanie odbiorców.

A. Szamarzewski⁴⁰, jeden z następców Marcinkowskiego, stworzył ogólne zręby wielkopolskiego systemu spółdzielczości kredytowej, zdolnego do udzielania kredytu także spadkobiercom niepodzielnych gospodarstw rolnych na spłacenie rodzeństwa oraz przechodzącym do miasta

³⁷ W literaturze polskiej rolę spółdzielczości wyjaśniają w ten sposób m. in.: S. Strasburger, *Kooperacja spożywcza i jej rozwój w Królestwie Polskim*, Kraków 1909; J. Purwin, *Spółki pieniężne w W. Ks. Poznańskim i Galicji*, Szkice Ekonomiczne, Warszawa 1912; E. Taylor, *Pojęcie spółdzielczości*, Kraków 1916; tenże, *O istocie spółdzielczości*, Poznań 1946.

³⁸ S. Staszic, *prekursor spółdzielczości chłopskiej w Europie*, Warszawa 1966. *150 lat Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego*, Studia, materiały i przyczynki SIB, nr 1, Warszawa 1967.

³⁹ Karol Marcinkowski (1800 - 1846). Zob. S. Ochociński, *Podstawy i zasady wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej do roku 1918*, Poznań 1965, s. 215.

⁴⁰ Augustyn Szamarzewski (1832 - 1891). Sylwetka tego działacza przedstawiona jest w pracy S. Ochociński, *Podstawy i zasady...*, op. cit., s. 219.

synom chłopskim — na założenie samodzielnych warsztatów lub sklepów. Dzięki temu wzmocniono ekonomicznie gospodarstwa chłopskie oraz zapoczątkowano rozwój polskiego rzemiosła, drobnego przemysłu i handlu.

W jego ślady wstąpił P. Wawrzyniak⁴¹, który zreorganizował i wzmocnił, siłę finansową spółdzielni kredytowych. Dzięki temu stały się one bardziej samodzielne i zdolne do pełnej obsługi bankowej członków i zakładanych w tym czasie spółdzielni specjalnych. Program rozwoju spółdzielczości wielkopolskiej rozszerzono także na zaopatrzenie i zbył produktów rolnych, obrót ziemią, handel odzieżą i obuwiem, budownictwo mieszkaniowe oraz na niektóre dziedziny przemysłu, nie opanowane dotąd przez Polaków. Na tej podstawie i wbrew oczekiwaniom zaborców nastąpił faktyczny wzrost elementu polskiego w miastach i osiedlach, oparty na przyptywie ludności polskiej ze wsi oraz odpływie Niemców i Żydów w głąb Niemiec, a także wzrósł stan posiadania ziemi w rękach Polaków.

W warunkach przewagi drobnej produkcji w okresie II Rzeczypospolitej i niepomyślnej ogólnej sytuacji gospodarczej, głównie z powodu przewlekłego kryzysu, zachował swą aktualność względnie realny program wzmocnienia ekonomicznego indywidualnej drobnej wytwórczości za pomocą wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej, najsilniejszej i niezależnej od kapitału zagranicznego. S. Adamski⁴² w swej działalności patronackiej kontynuował program swoich poprzedników oraz rozszerzył go na handel spożywczy, przemysł rolno-spożywczy, odbudowę miast i przemysłu, organizowanie żeglugi oraz tworzenie nowych grup drobnych producentów. Względne osiągnięcia w popieraniu rozwoju polskiej drobnej wytwórczości w okresie międzywojennym były dodatkowo ograniczane przewlekłym ogólnym zjednoczeniem ruchu spółdzielczego, długotrwałym kryzysem gospodarczym i nie zawsze racjonalnym interwencjonizmem państwa.

Marcinkowski i inni poznańscy „organiczni” traktowali spółdzielczość kredytową jako najwłaściwszy środek urzeczywistniania programu indywidualistycznego, gdyż zaspokajała ona najsilniej odczuwane potrzeby w zakresie kredytu, którego nie mogły zapewnić nieliczne i słabe banki prywatne. Z tych względów czołowi działacze Związku Spółek w Poznaniu, a później F. Stefczyk w Małopolsce wysunęli na czoło ruchu spółdzielczego spółdzielczość kredytową, chociaż te dwa ugrupowania różniły się pod względem niektórych założeń programowych, rozwiązań organizacyjnych i metody podziału zysku.

⁴¹ Piotr Wawrzyniak (1849 - 1910). Sylwetka tego działacza przedstawiona jest w pracy S. Ochociński, *Podstawy i zasady...*, op. cit., s. 224.

⁴² Stanisław Adamski (1875 - 1967). Sylwetka tego działacza przedstawiona jest w pracy S. Ochociński, *Podstawy i zasady...*, op. cit., s. 228. S. Adamski, *Ruch spółdzielczy w Polsce, jego znaczenie i zadania*, Poradnik Spółdzielni 1930, nr 8-10, s. 191. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych 1921, cz. II, s. 32.

W Polsce Ludowej dopiero w latach 1954-1958 powstały organizacyjne i ekonomiczne podstawy dla pewnego usamodzielnienia spółdzielczości kredytowej. Główne kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego, ustalone na X Plenum KC PZPR w 1971 r., stworzą warunki pełniejszego niż dotychczas urzeczywistnienia w praktyce jednostkowego programu rozwoju gospodarczego, reprezentowanego przez tradycyjny wielkopolski ruch spółdzielczy. Zapowiedziany intensywny rozwój drobnej produkcji dóbr i usług, w warunkach dotychczasowego niedorozwoju rzemiosła i gospodarstw chłopskich, z których wiele jest ekonomicznie podupadłych oraz znacznego odpływu ludności wiejskiej do miast, może wprowadzić zasadniczy przełom we współdziałaniu spółdzielczości w aktywizacji społeczności lokalnych poprzez pomoc dla drobnej wytwórczości i indywidualnego rolnictwa.

Istnieje oczywiście potrzeba sformułowania pełnego programu, określającego wyraźnie miejsce i rolę drobnej wytwórczości i spółdzielczości kredytowej w naszej gospodarce narodowej w ogóle, a w małych miejscowościach w szczególności, oraz dostosowania do niego form organizacyjnych i techniki działania spółdzielczego systemu bankowo-kredytowego. Powinien on nawiązywać do programu i form organizacyjnych tradycyjnej wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej, co jest uzasadnione historycznie ukształtowaną strukturą względnie silnej drobnej wytwórczości w Polsce oraz koniecznością wykorzystania dla finansowania jej rozwoju znacznych już zasobów pieniężnych społeczeństwa, uwzględniając przy tym konsekwencje włączenia ruchu spółdzielczego w ramy socjalistycznej gospodarki planowej. Długofalowy spółdzielczy program w dziedzinie aktywizacji małych miejscowości upowszechni przekonanie o stabilizacji i samodzielności spółdzielczości kredytowej, przyczyniając się jednocześnie do rozbudzenia w społeczeństwie przedsiębiorczości i skłonności do oszczędzania, stanowiących główne źródło finansowania przyspieszonego rozwoju lokalnej drobnej wytwórczości. Urzeczywistnianie tego programu należy oprzeć o zasadę samopomocy pieniężnej, ograniczającej do minimum pomoc finansową państwa.

*

Istotnym warunkiem możliwie pełnego urzeczywistniania programu indywidualistycznego jest oparcie go o sprawdzone w praktyce zasady wielkopolskiej spółdzielczości kredytowej, głównie zasadę samopomocy pieniężnej, oraz zastąpienie form centralistyczno-biurokratycznych bardziej samodzielnymi formami redystrybucji spółdzielczych zasobów kredytowych, które zabezpieczają wpływ na nią samorządu spółdzielczego i uruchamiają bodźce ekonomiczne, właściwe dla względnie elastycznej gospodarki spółdzielczej. Przejawy wypaczeń centralistyczno-biurokratycznych występują w organizacji i funkcjonowaniu zarówno nadbudowy związkowej jak i spółdzielni kredytowych.

Centralny Związek SOP z oddziałami wojewódzkimi ma charakter ogólnokrajowego zrzeszenia spółdzielni kredytowych, sprawującego funkcje centrali ideowo-organizacyjnej, rewizyjnej i instrukcyjno-pieniężnej. Zastrzeżenia budzi przede wszystkim łączenie w jednym związku rewizji z administracyjnym i zbyt szczegółowym regulowaniem działalności bankowo-kredytowej spółdzielni, gdyż jest to sprzeczne z zasadami prawidłowej kontroli i nadzoru. Poza tym centralno-administracyjny tryb regulowania działalności spółdzielni podważa ich samodzielność i samopomoc, osłabia poczucie odpowiedzialności oraz pozbawia związek bezstronności przy rozstrzyganiu sporów, gdyż podejmując decyzje gospodarcze jest on obecnie stroną bezpośrednio zainteresowaną. Związek rewizyjny spółdzielni kredytowych nie powinien podejmować żadnych decyzji pieniężno-kredytowych.

Ogólnokrajowy zasięg związku jednego rodzaju spółdzielni utrudnia kompleksową koordynację terenową ich działalności, osłabia kontakt z nimi i pociąga za sobą duże koszty utrzymania nadbudowy związkowej. Swoistym wyrazem potrzeby przechodzenia w przyszłości na koncepcję terytorialnej nadbudowy związkowej, łączącej kilka pokrewnych rodzajów spółdzielni, jest powołanie w 1965 r. specyficznej instytucji: centralnej, wojewódzkich i powiatowych Komisji Współdziałania Wiejskich Spółdzielczych Organizacji⁴³.

Dalszy rozwój jednolitego typu finansowo silnych spółdzielni kredytowych jest uwarunkowany utworzeniem spółdzielczej centrali bankowej, powołanej do regulowania sprawności finansowej związanych z nią spółdzielni przez pośredniczenie pomiędzy nimi a państwowym systemem pieniężno-kredytowym. Utworzenie spółdzielczej centrali bankowej jest uzasadnione nie tylko zasadami spółdzielczymi, ale także zgromadzeniem znacznych już funduszków własnych i wkładów oszczędnościowych, które od 1962 r. i w skali całego kraju z nadwyżką pokrywają całą spółdzielczą działalność kredytową. Pozwoli to także na oddzielenie czynności bankowych od rewizyjnych i ideowo-organizacyjnych, które łącznie spełnia obecnie Centralny Związek SOP, a co jest sprzeczne z zasadami prawidłowej kontroli i nadzoru.

Spółdzielcza centrala bankowa powinna regulować sprawność finansową wszystkich pionów ruchu spółdzielczego w Polsce, urzeczywistniając przez to w pełni spółdzielczą zasadę samopomocy pieniężnej. Doświadczenie ruchu spółdzielczego dowiodło, że banki prywatne ani państwowe nie wywiązują się prawidłowo z tej roli. W warunkach socjalistycznej gospodarki planowej koncepcja organizacyjna powinna zabezpieczać harmonijny wpływ ruchu spółdzielczego i władz państwowych na działalność

⁴³ Porozumienie w sprawie współdziałania wiejskich spółdzielczych organizacji z 1 III 1965 r., Rolnik Spółdzielca 1965, nr 12.

spółdzielczej centrali bankowej. Swoistym przykładem może być tradycyjna wielkopolska koncepcja spółdzielczej centrali bankowej⁴⁴.

Istotne znaczenie dla dalszego rozwoju spółdzielczości kredytowej ma wzmocnienie skuteczności czynników materialnego zainteresowania członków, opartych na różnych formach uspołeczniania zysku. Spółdzielczość kredytowa stosuje tę zasadę w różnych formach, przeznaczając część zysku do budżetu państwa, na scentralizowany Fundusz Rozwoju Spółdzielni, niepodzielny fundusz zasobowy, różne formy wzajemnej pomocy materialnej dla członków, oprocentowanie udziałów członkowskich oraz różne lokalne cele gospodarcze i społeczno-kulturalne. Mimo to istnieje potrzeba pogłębienia więzi członków ze spółdzielnią w drodze zwiększenia ich udziału w podziale zysku, głównie w formie powszechnego wypłacania dywidendy od udziałów, co najmniej w wysokości oprocentowania wkładów oszczędnościowych, z której w dotychczasowej praktyce przeważnie się rezygnuje. Tymczasem uspołecznianie zysku od kapitału włożonego we wspólne przedsiębiorstwo, urzeczywistniane drogą rozdziału zysku między członków według stopnia korzystania z niego oraz powiększania niepodzielnego majątku, stanowi podstawową cechę spółdzielczego sposobu gospodarowania.

Przejawem dążeń centralistyczno-biurokratycznych jest także uniezależnienie spółdzielczej akcji kredytowej od funduszy własnych i zgromadzonych wkładów oszczędnościowych, traktowanych jako zasoby kredytowe NBP oraz regulowanie jej bezpośrednio za pomocą szczegółowych zarządzeń i kredytu refinansowego Banku Rolnego. Niekorzystnym rezultatem tego stanu jest sztywność spółdzielczej działalności kredytowej, ograniczanie wpływu na nią samorządu spółdzielczego oraz upodabnianie funkcjonowania banku spółdzielczego do państwowego systemu bankowo-kredytowego, ze szkodą dla spółdzielczości i całego procesu budownictwa socjalistycznego. Zlikwidowanie tych szkodliwych wypaczeń wymaga zmiany koncepcji organizacyjnej spółdzielni kredytowych.

Istnienie dwóch typów spółdzielni kredytowej, rolniczej i miejskiej, opartych na ograniczonej odpowiedzialności członków i kredytujących, także nieczłonków, osłabia zainteresowanie członkostwem i spółdzielczą samopomocą pieniężną. Wskazany jest więc powrót do jednego typu powszechnej spółdzielni kredytowej, jaki istniał w Wielkopolsce, zrzeszającej ludność miast i wsi, a opartej na nieograniczonej solidarnej odpowiedzialności, prowadzącej własną działalność kredytową dla członków ze środków lokalnego pochodzenia, tj. z funduszy własnych i zgromadzonych wkładów oszczędnościowych miejscowej ludności.

Samorząd spółdzielczy powinien mieć pełną samodzielność w zakresie prowadzenia własnej i dogodnej działalności kredytowej, opierając ją wyłącznie na kryterium celowości gospodarczej. Z tym wiąże się potrze-

⁴⁴ S. Ochociński, op. cit., s. 93 - 97 i 194 - 210.

ba odstąpienia od nadmiernie rozbudowanej klasyfikacji przedmiotowej kredytów, która ogranicza samodzielność spółdzielczej polityki kredytowej i osłabia skuteczność oddziaływania kredytem na elastyczną gospodarkę członków. Możliwość wykorzystania środków pieniężnych miejscowego pochodzenia na własną akcję kredytową powinna zwiększyć zainteresowanie członkostwem, skuteczną mobilizacją lokalnych oszczędności pieniężnych, z których w 1970 r. około 50 mld zł znajdowało się u ludności w formie gotówkowej oraz wzbudzić poczucie pełnej odpowiedzialności za racjonalną gospodarkę finansową spółdzielni. Natomiast powszechność członkostwa przyczyni się do lepszego rozłożenia w czasie zapotrzebowania na kredyt, zmniejszając przy tym zapotrzebowanie na kredyt refinansowy.

Spółdzielnie kredytowe powinny spełniać dodatkowe czynności bankowe, głównie zlecone im przez państwo, na zasadzie ekonomicznej opłacalności i obejmujące także nieczłonków. Obowiązywać musi przy tym tryb i zasady określone przez państwo.

Wprowadzenie do ruchu spółdzielczości kredytowej wymienionych i innych jeszcze postulatów programowych i organizacyjnych pozwoli lepiej wykorzystać własne środki ludności i fundusze spółdzielni dla celów socjalistycznej akumulacji, przyspieszając harmonijny rozwój całej gospodarki narodowej. Dzięki temu spółdzielczość kredytowa powinna przyczynić się do bardziej skutecznego finansowania aktywizacji społeczności lokalnych, zgodnej z interesem całego społeczeństwa, wychowując je w duchu gospodarności i zdyscyplinowania.

THE IMPORTANCE OF THE PRINCIPLES OF THE CO-OPERATIVE SOCIETIES IN THE DISTRICT OF POZNAŃ FOR THE CO-OPERATIVE MOVEMENT AND DEVELOPMENT OF SMALL-SCALE ECONOMY IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

S u m m a r y

The role of co-operative credit associations in the field of organizing local circulation of money and small-scale credit as well as in the field of stimulating development of small-scale production follows from the position of peasantry and handicraft in the model of national economy. The state policy was changing in that sphere and that is the reason why some structural changes took place in the co-operative credit associations, which are presented in this article in three stages covering the years 1944 - 1949, 1950 - 1955, and 1956 - 1971.

A new economic policy defined in the resolutions of the Central Committee of the Polish United Workers' Party at the full sessions in 1970 and 1971 extends the participation of co-operative credit associations in providing finance for economic development considerably. In the article a skeleton program of mutual pecuniary

aid as well as adjusted forms of organization and the technique of co-operative banking system are presented on the basis of the best experiences gained by the co-operative credit associations in the district of Poznań. By putting the experiences into practice the co-operative credit associations may be given a stimulus to a more effective employment of the population's resources and the co-operative resources to activize local communities in accord with the public interest while training them up to be thrifty united and disciplined.